

Alia and Jessica Atreides

MODALITĂŢI DE OBIECTIVARE A STĂRII LIRICE ÎN POEZIA LUI ZBIGNIEW HERBERT ŞI STANISŁAW BARAŃCZAK

Marina ILIE

Preliminarii. În ce mod se articulează identitatea subiectului în textul poetic? Problema enunţătorului, a individualităţii prezente implicit sau explicit în poezie nu este nici pe departe una nouă, impunându-se drept temă de reflecţie de sine stătătoare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu aparţia

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

Prelegerilor de estetică hegeliene, în care va fi examinată pe larg distincţia dintre subiectul realului biografic şi subiectul realului poetic. Ulterior, după publicarea de către Friedrich Nietzsche a scrierii sale de tinereţe, *Naşterea tragediei* (1872), încep să se stabilească o serie de ierarhii şi de delimitări conceptuale referitoare la tipurile de lirism şi statutul actantului liric, precum şi la graniţele dintre eul creatorului şi eul „personajului" său.

Potrivit criticului rus Lidia Ghinzburg, principala condiţie pentru manifestarea unui „personaj" în poezie este focalizarea deliberată a conştiinţei auctoriale asupra unui fapt, asupra unei idei sau problematici capabile să genereze „o fuziune a biograficului, psihologicului şi artisticului"[1]. Deşi exprimă în nume propriu atitudini şi dispoziţii subiective, eroul liric nu se confundă cu poetul, dar poate arunca o lumină asupra gradului de (non)identificare cu acesta. De asemenea, nu trebuie neglijat faptul că adevărul poetic comportă numeroase similitudini cu cel al experienţei empirice, însă, personajul, datorită posibilităţii de exteriorizare neîngrădită, va fi mereu tentat să se manifeste independent de creatorul său, rămas captiv într-o frântură de realitate.

Diferenţa dintre *mască* şi *personaj liric* a fost nuanţată în spaţiul românesc de Tudor Vianu, pornind de la intenţia şi modalităţile de exprimare ale autorului în lirica măştilor, respectiv cea a rolurilor: „Poetul care îşi asumă o mască eterogenă o face pentru a manifesta mai răspicat sentimentele cele mai profunde, acele la care aderă partea cea mai intimă a propriei naturi. Poetul rolurilor intră într-o individualitate străină făcând descoperiri neaşteptate în sine însuşi, reactivând laturile nedezvoltate şi excentrice ale naturii sale"[2].

Pe baza criteriului atitudinal, aşadar, pot fi delimitate trei tipuri de lirism: *personal* (sau *nemediat*, în care „vocea" poetului este exprimată direct, de către eul liric), *al rolurilor* (mediat de personaje în care autorul se obiectivează, transferându-le vocea lirică în schimbul unei identităţi temporare) şi *mascat* (în care autorul preferă să aşeze o „mască" pe propria identitate). Pe lângă acestea există şi un al patrulea tip de lirism – cel *impersonal* (în aparenţă, golit de atitudinea şi trăirile eului creator, în realitate – o altă formă de obiectivare). Iluzia impersonalităţii este dată de focalizarea pe obiect şi pe amănuntele descriptive, în timp ce subiectul liric pare că a părăsit scena enunţării de bunăvoie: „este ca şi cum textul s-ar rosti singur pe sine, iar adevărul poeziei s-ar impune cititorului cu toată greutatea"[3]. Acest tip de lirism nu trebuie înţeles, însă, drept unul „a-personal", întrucât imaginile obiective, strict decorative cu care operează, indică (într-o măsură mai mică ori mai mare) prezenţa implicită a vocii lirice.

[1] Lidia I. Ginzburg, *O lirike*, Moscova-Leningrad, «Sovetskij pisatel'», 1964, p. 165.
[2] Tudor Vianu, *Filosofie şi poezie*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 271.
[3] Gabriela Duda, *Analiza textului literar*, Humanitas Educaţional, Bucureşti, 2000, p. 144.

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

Lucrarea de faţă îşi propune să examineze tipuri diferite de transfer al vocii auctoriale către o *mască* sau un *personaj* în schimbul unei identităţi temporare. Totodată, ea vizează identificarea particularităţilor pe care le comportă o asemenea „deghizare" în planul expresiei şi al viziunii artistice, în acest sens, aria cercetării fiind delimitată la două cicluri poematice apărute în în a doua jumătate a secolului al XX-lea în spaţiul polonez, interesante prin modurile de disimulare a subiectivităţii poetice. Este vorba de volumele *Pan Cogito* al lui Zbigniew Herbert şi *Respiraţie artificială* al lui Stanisław Barańczak, ambele publicate în 1974.

Ceea ce îi recomandă pe Zbigniew Herbert şi Stanisław Barańczak pentru cercetarea relaţiei dintre autor şi „identitatea de împrumut" la care apelează în textul poetic este, pe de o parte, contemporaneitatea lor literară şi excelenţa performanţelor scriitoriceşti, iar pe de alta, contrastul puternic între modalităţile diferite de obiectivare a stării lirice, între motivaţiile optării pentru lirica măştii sau cea a rolurilor. Astfel, premisele tipologic-comparatiste ale lucrării ne oferă posibilitatea investigării strategiilor de reprezentare a protagoniştilor ciclurilor de versuri menţionate – *Pan Cogito* şi *N.N.* – arătând felul în care, la adăpostul individualizării, autorii construiesc moduri ipotetice de a se înfăţişa celorlalţi. Cei doi eroi lirici s-au bucurat de un succes răsunător în spaţiul polonez, datorită *modelului de atitudine* promovat (prin *Pan Cogito*) într-o perioadă instabilă din punct de vedere social-politic, bulversată de o criză în cascadă (a identităţii naţionale, a valorilor, culturii), respectiv *imaginii-în-oglindă a individului în societatea poloneză a anilor '70* (prin *N.N.*).

*

Zbigniew Herbert (1924-1998) este cel mai important reprezentant al *neoclasicismului* în poezia polonă şi un explorator al marilor momente clasice din cultura europeană. Poezia sa, străbătută de judecăţi aforistic-moralizatoare, promovează valorile cardinale moştenite din antichitatea greco-romană, susţinând cu insistenţă necesitatea conectării permanente la acestea în contemporaneitatea marcată de grave convulsii istorice, dar şi de o criză mai generală (naţională, politică, socială, existenţială). Poetul polonez revine constant la clasicism şi tradiţie prioritar pentru un dialog „axiologic", această atitudine presupunând nu numai cultivarea patrimoniului cultural naţional, dar şi transferul de substanţă al valorilor în noua realitate postbelică, care – în decorul ideologic specific statelor ce au aparţinut fostului lagăr socialist, nu doar Republicii Populare Polone – a fost supusă deformării şi aplatizării sistematice timp de mai multe decenii.

Primul său volum de poezii, apărut în 1956 sub titlul *Struna światła* (Struna luminii) şi primit cu o atitudine pozitivă de critica literară, sintetizează sugestiv

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

puternica implicare emoţională a artistului în factualitatea istorică şi individuală recentă, îmbinând în mod concentrat şi extrem de personal teme precum copilăria, „mica patrie" (Lvovul), războiul şi suferinţele pe care acesta le lasă în urmă, rosturile poeziei, limitele şi valoarea cunoaşterii umane.

Ariile tematice ale liricii sale se extind ulterior în direcţia hazardului totalitar, a gândirii şi practicii politice din perioada consolidării PRL-ului – în volumul *Hermes, pies i gwiazda* (Hermes, câinele şi steaua, 1957), cu deplasarea accentului pe critica subminării, prin denaturare, a memoriei colective şi a mărturiilor individuale asupra istoriei de către leviatanul comunist, elogiindu-se mai cu seamă fidelitatea faţă de conştiinţă şi faţă de idealurile spirituale cele mai profunde, patriotismul, demnitatea, fraternitatea, solidaritatea, cumpătarea şi bunătatea (în volumul *Studium przedmiotu*/ Studiul obiectului, 1961). Ciclul de poezii *Napis* (Inscripţia, 1969) se remarcă printr-o revenire, în planul ideatic, la critica fără menajamente a fenomenelor social-istorice din secolul al XX-lea, dar şi printr-o disponibilitate pentru meditaţie asupra condiţiei de muritor a omului, asupra vieţii şi a existenţei în Univers, nelipsind referinţele religioase (în special biblice) şi gnoseologice.

Atât volumele de poezii care au urmat (*Pan Cogito*, 1974; *Raport z oblężonego miasta i inne wiersze*/ Raport din Oraşul împresurat şi alte versuri, 1983; *Elegia na odejście*/ Elegie pentru despărţire, 1990; *Rovigo*, 1992; *Epilog burzy*/ Epilogul furtunii, 1998), cât şi cele de eseuri (*Barbarzyńca w ogrodzie*/ Barbarul din grădină, 1962; *Martwa natura z wędzidłem*/ Natură moartă cu zăbală, 1993; *Labirynt nad morzem*/ Labirint la mare, 2000) se caracterizează printr-o amplă trăire spirituală şi printr-o încărcătură de idei de reală profunzime, vădind erudiţie şi acuitate perceptivă faţă de poezie şi arta cuvântului, clasicism, elan civic sau etic, faţă de acel *amor intellectualis* originat în scrierile lui Baruch Spinoza. Departe de a fi un bun dobândit, idealul clasicist herbertian este mai degrabă un dat esenţial înnăscut, care suferă un proces îndelungat de cristalizare şi se manifestă plenar în ultimele sale scrieri. Predilecţia pentru autorii antici şi pentru ideile de moderaţie, ordine, echilibru, pentru miturile şi simbolurile clasice, depăşesc preocuparea poetului, dramaturgului, omului de cultură, devenind ardoare şi educare sistematică a caracterului. Criticul şi istoricul literar Włodzimierz Bolecki a surprins meritele lui Herbert printre congenerii care au simţit vibraţia epocii sale, reuşind să capteze variaţiile contemporane ale temelor eterne:

> Importanţa creaţiei lui Zbigniew Herbert a transgresat limitele literaturii, extinzându-şi în continuare aria de reverberaţie. Omul şi scriitorul Herbert a fost observatorul

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

> gravelor alienări din istoria veacului al XX-lea. Mesajul operei sale este îndemnul la echilibru şi la perpetuarea valorilor de bază: onestitatea, fidelitatea, curajul şi echitatea. A fost un scriitor cugetător, care i-a impulsionat pe contemporanii săi să adopte o atitudine circumspectă faţă de ideologie, fanatism şi orice tip de comportament orientat spre substituirea virtuţilor umane fundamentale cu abstracţiunile politicii, ideologiei, doctrinei etc.[1].

Figură la fel de singulară ca Miron Białoszewski, Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz sau Wisława Szymborska, Herbert rămâne în continuare un poet greu de etichetat din pricina unicităţii sale, care prin postura estetică de tip clasic şi prin elevata sa spiritualitate s-a impus drept scriitor magistral în spaţiul polonez din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Stanisław Barańczak (1946-2014) acordă poeziei funcţii umanitare, sociale, ideologice şi chiar politice. Eul poetic îmbracă adesea formele unei individualităţi obiective, fiind o instanţă care se raportează nu numai la idealurile moderne ale individului, dar şi la valorile comunităţii. La Barańczak (de altfel, ca şi la Herbert) apar probleme de morală colectivă, vizând fie spiritul civic, fie educaţia sau conştiinţa retorică, formarea unor convingeri. Pe alocuri ocazională, pe alocuri exortativă, poezia sa nu ocoleşte chestiunile de ordin politic atunci când atacă cu vehemenţă mesajul perisabil, propagandistic al poeziei partiinice şi proletcultiste, însă fără a înregistra derapaje ideologice (aşa cum s-a întâmplat în cazul unor congeneri care şi-au reevaluat priorităţile în planul estetic şi al expresiei artistice după o temporară experimentare a scriiturii angajate politic, în limitele riguros trasate de realismul socialist).

Deceniul opt al secolului trecut reprezintă momentul desprinderii liricii polone de standardul comunicaţional al lumii în care se naşte, pe care refuză să-l mai confirme şi să-l prelungească în propriul ei spaţiu de existenţă, transformându-l, subminându-l sau chiar refuzându-l, iar modelul pentru acest tip de poezie este oferit, programatic, de Stanisław Barańczak, prin proiecte cum ar fi culegerea de eseuri critice *Nieufni i zadufani* (Neîncrezători şi aroganţi, 1971), cunoscută drept manifest al Generaţiei ’68, sau volumul *Ironia i harmonia* (Ironie şi armonie, 1973). Preocuparea pentru actualitatea lingvistică şi contingenţa istorică a limbajului, pentru incongruenţele dintre realitate şi adevăr, dintre adevăr şi conţinuturile artistice aşa-zis „realiste”, vehiculate în epoca subminării esteticului prin politic, reprezintă o constantă nu numai a scrierilor sale exegetice, dar şi a poeziei.

În atmosfera Noului Val, ca reflex al acumulărilor estetice anterioare, noua generaţie de scriitori se orientează spre sursele autohtone de inspiraţie –

[1] Włodzimierz Bolecki *apud* „Wspomnienia o Zbigniewie Herbercie”. Web. http://www.3net.pl/herbert/wspomnie-nia.html [08/06/2016].

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

różewiczianã, *peiperianã*, *narativă* şi *publicistică*[1] – ca replică la subordonarea excesivă faţă de retorica discursului perimat din ultimele două decenii, încătuşat la nivelul platitudinilor oficioase benigne şi complet neadaptat la orizontul de aşteptare al publicului. Debutul din 1968, cu volumul de versuri *Korekta twarzy* (Potrivirea chipului), alături de alte apariţii editoriale reprezentative ale Noului Val (*Pęd pogoni, pęd ucieczki/* Instinctul hăituirii, instinctul salvării de Ryszard Krynicki sau *Przyszedłem zapytać o własne imię czasu który wnoszę* de Jarosław Markiewicz), marchează începutul unei noi realităţi literare, al unui pact cu adevărul, autenticitatea, mărturia documentară.

Ca şi în cazul lui Zbigniew Herbert, poezia din prima fază a creaţiei (cu nuanţări intelectuale, civice şi politice) este preocupată de valori etice şi idealuri formative, însă câmpul de manifestare a acestora nu mai este plasat în orizontul culturii europene, al metaistoricului sau al transcendenţei, ci în temporalitatea vieţii prezente, în plină lumină cotidiană, primind, adesea, forma unui discurs dizolvant, virulent, sarcastic. Pe lângă filiaţia cu poeticile individuale moderniste reprezentate de nume ca Miron Białoszewski şi Tymoteusz Karpowicz, sunt evidente afinităţile lui Barańczak cu practicile scripturale novatoare din anii ’20, în mod particular cu principalele direcţii ale „Avangardei Cracoviene” (futurismul şi formismul), fapt ce îl plasează sub semnul *neolingvismului*. Următoarele volume de poezii (*Jednym tchem/* Într-un suflet, 1970; *Dziennik poranny. Wiersze 1967-1971/* Jurnal de dimineaţă. Versuri din anii 1967-1971, 1972; *Ja wiem, że to niesłuszne. Wiersze z lat 1975-1976/* Ştiu că nu e just. Versuri din anii 1975-1976, 1977; *Sztuczne oddychanie/* Respiraţie artificială, 1978; *Tryptyk z betonu, zmęczenia i śniegu/* Triptic din beton, istovire şi zăpadă, 1980) exprimă în termenii neliniştii şi ai urgenţei, dar şi ai ironiei caustice, criza comunicării, criza ideii de identitate (inclusiv naţională), masificarea conştiinţei, epuizarea şi mumificarea limbii.

*

Situându-ne într-un loc din care încercăm să comparăm, să confruntăm modalităţi diferite de obiectivare a stării lirice, deci într-un loc de individualizare şi, totodată, de generalizare ce reclamă un discurs relaţional şi sintetizator, vom acorda atenţie determinărilor şi trăsăturilor generale ale actanţilor prezenţi în poezia lui Zbigniew Herbert şi Stanisław Barańczak.

[1] Jakub Kozaczewski, *Polska tradycja literacka w poetyce Nowej Fali. O poezji S. Barańczaka, J. Kornhausera, R. Krynickiego i A. Zagajewskiego*, Wyd. Naukowe Akad. Pedagogicznej, Cracovia 2004, p. 28.

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

Pan Cogito sau despre exigenţele raţiunii. Lirismul aşa-zis mediat, în care poetul „disimulează, îi «locuieşte» pe alţii care îi devin roluri sau măşti”[1] îşi găseşte ilustrarea în volumul lui Zbigniew Herbert, *Pan Cogito* (1974). Critica literară polonă a realizat o analiză detaliată a profilului eroului herbertian, pe care l-a definit în categorii literare şi chiar epistemologice drept „*persona* – mască lirică a autorului empiric”[2], „un *porte parole* al creatorului său”[3], „mască poetică”[4], „eu absolut”[5], „întruchiparea lirică a *cogito*-ului (în accepţia dată de Spinoza şi Descartes)”[6] etc. Toate aceste calificări indică faptul că poetul se exprimă sub o identitate de împrumut, ceea ce presupune „un act de deghizare a eului în spatele unei figuri care îl reprezintă”[7].

Pan Cogito este expresia cea mai înaltă a gândirii artistice herbertiene. În volumul de versuri omonim se agregă imaginea unei *entităţi-persona* canonice şi normative, cu personalitatea, preocupările şi pasiunile unui intelectual misionar, propagator al virtuţilor cardinale (înţelepciune, cumpătare, dreptate, prudenţă, curaj) şi al judecăţii etice în contemporaneitate. Atitudinea lucidă şi integră (faţă de înaintaşi, valorile trecutului, circumstanţele istorice tulburi ale generaţiei sale şi victimele malaxoarelor totalitare, faţă de existenţă în general şi datul imediat), precum şi mesajele didactic-moralizatoare pe care le transmite omului modern îl apropie considerabil, sub aspect tipologic, de modelul uman al clasicismului: neschimbător în natura lui, calm şi cugetat, „normal” (un om ca toţi oamenii) şi „canonic” (slujeşte drept normă celorlalţi). Profesorul Jolanta Dudek surprinde imaginea lui Pan Cogito, aproape în integralitatea ei, în următoarea schiţă de portret: „acest personaj de poezie, pe lângă faptul că are un chip, trup şi suflet, familie şi un parcurs biografic bine precizat, a fost înzestrat de către autor cu o individualitate autonomă, cu însuşiri morale şi intelectuale, dar – mai presus de orice – cu imaginaţie”[8].

---

[1] Florica Bodiştean, *Poetica genurilor literare*, ed. a 2-a, rev. şi adăugită, Institutul European, Iaşi, 2009, p. 55.

[2] Stanisław Barańczak, *Uciekinier z Utopii: o poezji Zbigniewa Herberta*, Tow. Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1994, p. 178.

[3] M.A. Szulc-Packaleń, *Pokolenie ’68. Studium poezji polskiej lat siedemdziesiątych*, IBL, Varşovia 1997, p. 221.

[4] Adam Workowski, *Maska i tożsamość. Związek Pana Cogito i Zbigniewa Herberta*, în: *„Pojęcia kiełkujące z rzeczy”. Filozoficzne inspiracje twórczości Zbigniewa Herberta*, red. J. M. Ruszar, Cracovia, 2010. Web. http://literat. ug.edu.pl/herbert/Maska.pdf [20/05/2016].

[5] A. van Nieukerken *apud* Jolanta Dudek, *Granice wyobraźni granice słowa. Studia z literatury porównawczej XX wieku*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia 2008, p. 77.

[6] B. Paź *apud* Jolanta Dudek, *ibidem.*

[7] Bodiştean, *op. cit.*, p. 50.

[8] Dudek, *op. cit.*, p. 77.

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

În volumul *Pan Cogito* – „emblematic prin aserţiunile şi formulările de natură morală şi etică”[1] – spaţii largi revin preocupărilor spirituale şi intelectuale ale protagonistului, experienţei subiective de cunoaştere (surprinsă în procesul devenirilor sale), reflecţiilor într-un spectru tematic vast, fluxului de conştiinţă şi, chiar dintru început, rememorărilor unor trăiri personale din perspectiva maturităţii. Acest fapt denotă situarea din ce în ce mai fermă şi mai deplină a lui Herbert într-o viziune neoclasică, retrospectivă şi de permanentă reactualizare, care aduce într-un moment de criză (când se configurează în Polonia o nouă generaţie literară) variaţiuni „moderne” ale temelor universale, dar şi o perspectivă autobiografică mai fecundă.

Destinul lui *Pan Cogito* este plăsmuit în acord cu preocuparea autorului pentru arhetipuri, pentru consolidarea unei atitudini stoice, integre în faţa vicisitudinilor vieţii, în special pentru echilibrarea contrariilor (într-o lume lipsită de armonie). Cea din urmă aspiraţie se manifestă în mai toate poemele sale sub diferite variante, printre cele mai frecvente perechi conceptual-antagonice evidenţiindu-se următoarele: abstract-concret, natură-conştiinţă, acţiune-contemplaţie, iluzie-adevăr, logic-absurd, raţional-afectiv, gândire-trăire.

Rememorarea, confesiunea, introspecţia metafizică sau existenţială se împletesc cu o multitudine de idei, sugestii, simboluri prinse în veritabile dialoguri de tip socratic sau în secvenţe poetice care lasă să se întrevadă zbuciumul sufletesc al eroului, apetitul aproape maladiv al acestuia pentru sistematizare, fiind absorbit de „inventarierea” amintirilor, trăirilor, gândurilor, dilemelor, vârstelor (omului şi ale istoriei), impresiilor sau certitudinilor pe care le dobândeşte în periplul său prin această lume.

Personajul lui Herbert este bun cunoscător al creaţiei legendarilor poeţi antici Homer şi Horaţiu, fiind iniţiat nu numai în lecturi literare (din Dante Alighieri, F.M. Dostoievski, Georg Heym), dar şi filosofice (se raportează la Heraclit, Descartes, Pascal, Spinoza, Nietzsche), religioase (îi menţionează pe Erasmus din Rotterdam, Mircea Eliade) şi chiar de psihanaliză (Sigmunt Freud). Incipitul poeziei *Caligula* ilustrează preferinţele lui Pan Cogito pentru varii tipuri de literatură, precum şi motivaţia pătrunderii sale ca cititor în lumea unor texte de factură istorică, biografică, poetică, acestea procurându-i un substitut de istorie universală şi viaţă privată demnă de atenţie: „Citind cronici vechi, poeme şi biografii, Pan

[1] Constantin Geambaşu, *Pan Cogito sau fuga de utopie*, în Constantin Geambaşu, *Texte şi contexte: incursiuni critice în literatura polonă*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2009, p. 167.

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

Cogito trăiește uneori senzația prezenței fizice a unor persoane demult dispărute”[1] (*Caligula*).

Dorința de a călători în timp și în spații mai mult sau mai puțin ficționale, de a fi în contact cu individualități de o anumită verticalitate și probitate morală sau pur și simplu de a trăi un moment de beatitudine intelectuală este evidentă în poeme ca *Przepaść Pana Cogito* (Prăpastia lui Pan Cogito), *Codzienność duszy* (Sufletul în fiecare zi), *Pan Cogito opowiada o kuszeniu Spinozy* (Pan Cogito povestește despre ispita lui Spinoza). Arta cititului, la Herbert, este una a meditației metaliterare. Cărțile sacre, manifestele și tratatele cu conținut politic, epistole și jurnalele intime, publicațiile periodice, găsesc în Pan Cogito lectorul model, care vrea să se instruiască și, în același timp, să judece ceea ce citește.

Dincolo de vocația documentării (pentru a găsi un mod de existență în istorie), poemele dezvăluie, pe de o parte, o conștiință agresată simultant de real și memorie, iar pe de alta, un spirit ce „refuză mângâierea științei” (în chestiuni de ordin spiritual), complet debusolat de frământări interioare și de singurătate în prezentul sinonim cu disperarea: „Atâtea cărți dicționare/ enciclopedii groase/ dar n-are cine să ne dea un sfat” (*Pan Cogito szuka rady*/ Pan Cogito caută un sfat).

Există în poemele lui Herbert o luciditate realistă care îl ferește pe Pan Cogito de idealizări facile și de speranțe naive:

> te-ai salvat nu ca să trăiești/ ai puțin timp trebuie să lași mărturie (*Przesłanie Pana Cogito*/ Mesajul lui Pan Cogito);
>
> Toate încercările de a îndepărta/ așa-numitul pahar al amărăciunii – prin reflecție (...)/ au eșuat// trebuie să te împaci/ să-ți pleci blând capul/ să nu-ți frângi mâinile/ să te folosești de suferință oarecum blajin/ ca de o proteză” (*Pan Cogito rozmyśla o cierpieniu*/ Pan Cogito reflectează asupra suferinței);
>
> Pan Cogito/ ar dori să se afle/ la înălțimea situației// adică să privească destinul/ direct în ochi// precum Cato cel Tânăr/ vezi *Viețile*// nu există însă/ sabie/ nici ocazia/ să trimită familia departe... (*Pan Cogito o postawie wyprostowanej*/ Pan Cogito despre poziția verticală) etc.

Sensibilitatea și inteligența, (auto)ironia, capacitatea critică, problematizarea sunt câteva dintre trăsăturile definitorii ale lui Pan Cogito. Însuși numele ar putea oferi, indirect, cheia descifrării spiritului său, prin excelență reflexiv și intelectual, sortit unei existențe în slujba eternelor aporii (nu doar a celor deșteptate de dualismul cartezian). Nu este de mirare, așadar, că viziunea pe

[1] Zbigniew Herbert, *Pan Cogito*, traducere din limba polonă de Constantin Geambașu, București, Editura Paideia, 2008. Toate ilustrările din poezia lui Zbigniew Herbert sunt reproduse după această ediție.

BDD-A27159 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

care ne-o oferă despre lume – oricât de amplă şi de complexă ar părea – este fragmentară, ca o consecinţă inevitabilă a acestor trăsături (însoţite adesea de scepticism, incertitudine, rezervă sau nesiguranţă):

> Pan Cogito n-a avut niciodată încredere/ în jocul imaginației (*Pan Cogito i wyobraźnia*/ Pan Cogito și imaginația);
>
> acum Pan Cogito/ urcă/ pe treapta incertă/ cea mai de sus a inexactității/ cât de greu e să stabilești numele/ tuturor celor dispăruți/ în lupta cu puterea inumană (*Pan Cogito o potrzebie ścisłości*/ Pan Cogito despre nevoia de rigoare);
>
> întrebări simple în aparență/ cer un răspuns încurcat (*Pan Cogito – powrót*/ Pan Cogito – reîntoarcerea);

şi riscuri (cum ar fi abstractizarea, eludarea unor probleme mărunte ale vieții):

> lipsa de informație despre cei dispăruți/ subminează realitatea lumii// ne azvârle în iadul aparențelor/ în rețeaua diabolică a dialecticii (*Pan Cogito o potrzebie ścisłości*/ Pan Cogito despre nevoia de rigoare);
>
> dar coborând mai adânc/ în cotloanele conștiinței/ Pan Cogito/ descoperă luni / goale/ fără nicio însemnare/ fie ea și banală/ ca de pildă să ducă lenjeriala spălat/ - să cumpere ceapă de apă// niciun semn/ niciun număr de telefon/ nicio adresă (*Kalendarze Pana Cogito*/ Agendele lui Pan Cogito).

Cu toate acestea, nu se poate stabili o dihotomie între facultatea intuitivă şi cea intelectuală a lui Pan Cogito sau de a-i defini profilul printr-o identificare strictă cu tipul reflexiv, întrucât, mai cu seamă în cazul său, activitatea intensiv raţională nu anulează fondul intuitiv şi emoţional. Dimpotrivă, pe măsura înaintării în lectură, cititorul sesizează cu uşurinţă întrepătrunderea existenţei efective cu gândirea, a acţiunii cu imaginaţia, altfel spus fuziunea dintre sensibilitate şi intelect:

> Pan Cogito își smulge/ bandajele indiferenței binevoitoare/ a încetat a mai crede în progres/ îl interesează propria rană (*Pan Cogito – powrót*/ Pan Cogito – reîntoarcerea);
>
> s-au măsurat particulele materiei/ s-au cântărit corpurile cerești/ și doar în treburile lumești/ bântuie nepăsarea reprobabilă/ lipsesc datele exacte (*Pan Cogito o potrzebie ścisłości*/ Pan Cogito despre nevoia de rigoare);
>
> folosea imaginația/ în cu totul alte scopuri// dorea să facă din ea/ instrumentul compătimirii (...)// imaginația lui Pan Cogito/ are o mișcare pendulară// se deplasează cu precizie/ de la o suferință la alta (*Pan Cogito i wyobraźnia*/ Pan Cogito și imaginația);

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

Încărcătura ideologică nu intră în contradicţie cu încărcătura umană, astfel că Pan Cogito reprezintă poate exemplul cel mai clar pentru îmbinarea lucidităţii cu capacitatea de a surprinde şi exprima viaţa concretă.

NN: fiinţa în stare de alertă. Preferinţa pentru lirismul mediat de reprezentări personale se manifestă destul de puternic şi la Stanisław Barańczak, în corpusul poematic *Respiraţie artificială*, avându-l ca protagonist pe N.N. De data aceasta, *figura poetului* se deduce din înfruntarea a două tensiuni polare: un eu mai îndrăzneţ, dezlănţuit, mai radical şi un eu care experimentează posibilităţi dintre cele mai îndepărtate ale sale. Se poate vorbi, în esenţă, despre grade diferite de mediere a subiectivităţii aflate în căutarea limbajului potrivit, întrucât eroul liric este prezent şi în spaţiul autoenunţării (cu statut de subiect locutor), şi în cel al reprezentărilor mijlocite (cu statut iconic şi actanţial).

Dificultarea încadrării lui N.N. într-o anumită tipologie de subiect poetic rezidă în faptul că, pe de o parte, acesta ia contururile unui subiect-„mască" (a unei stări civile de împrumut – cea a *anonimului*, a *cetăţeanului obişnuit* din Polonia anilor '70 – care acoperă identitatea profundă a poetului), iar pe de alta, se articulează un subiect-„rol" (personaj), o identitate tangenţială sau „o intimitate de substituţie", marginală, de care poetul se serveşte pentru a-şi dezvălui o faţă a sa ascunsă[1].

În volumul *Respiraţie artificială*, aspectele existenţiale ale cotidianului – adunate într-o sinopsă focalizată pe deprinderile precise şi fixe ale „omului obişnuit" într-o societate comunistă – îşi dispută scena realului, relevând dependenţa viziunii artistice de dimensiunea materială a lumii, de schematismul dezarmant al realităţii concrete, care îi impun creatorului o nouă estetică şi o nouă etică. Referinţele cronospaţiale, risipite prin poemele lui Barańczak, se rezumă la o singură zi şi, cu câteva excepţii, la unul şi acelaşi loc (locuinţa protagonistului). Instalat „solid" în concretul cenuşiu al PRL-ului anilor '70, N.N. i se dezvăluie aproape la modul mecanic cititorului (de cele mai multe ori prin vocea naratorului-observator), cu fapte şi detalii din universul intim, preocupările de zi cu zi, habitudinile, angoasele, contradicţiile interioare, livrând textului experienţa individuală în datele ei autentice, exhibate uneori până la o densitate şi precizie de *curriculum vitae*:

> Eu, om în deplină capacitate a minţii, angajat,/ însurat, domiciliat, necondamnat,// eu, născut acum treizeci de ani, în timpul/ războiului, care niciodată nu s-a terminat şi nu

[1] Kami Dźwinel*, Kilka uwag o komunikacyjnych aspektach ironii w poezji Stanisława Barańczaka*, în: „Tematy i Konteksty", 2013, 3(8), p 359.

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

> se termină,// eu, care știu despre mine numai că sunt/ de statură mijlocie și care/ semen particulare n-am,// eu, care din lucrurile personale/ am numai buletinul, ascuns în buzunarul de la piept… (*N. N. zapisuje coś na odwrocie pudełka z papierosami*/ N.N. scrie ceva pe un pachet de țigări)

sau de *fișă personală a pacientului*, căci N.N. are o deosebită sensibilitate psihică şi fizică faţă de tot ceea ce este viciat („aerul" din jur devenit impropriu pentru respiraţie, de unde şi „anomalia pulmonară congenitală"; amestecul de falsă tandreţe, duplicitate şi pervertire în relaţiile interumane, care alimentează deprinderi bizare cum ar fi „dezinfectarea" frecventă a mâinilor; mediul ostil generator de intenţii suicidare): „Imediat va sări./ Imediat va fi ca o cruce pe betonul trotuarului./ Grămada de gură cască creşte, se aud/ ţipete isterice./ Imediat va sări." (*N.N. zamierza popełnić głupstwo*/ N.N. intenţionează să facă o prostie).

Poemele *N.N. przyznaje się do wszystkiego* (N.N. mărturisește totul), *N.N. zastanawia się, kto jest szarym człowiekiem* (N.N. se întreabă cine este omul obișnuit), *N.N. rzuca w przestrzeń naiwne pytania* (N.N. emite în eter întrebări naive) ilustrează probabil cel mai convingător extraordinarul efort al fiinţei alergice la contagiune ideologică de a opune rezistenţă intelectuală discursului manipulator şi utopic al puterii.

Deloc întâmplător, atunci când urmăreşte crearea unei atmosfere ostile şi abrutizante, în mod artificial aproape irespirabilă (în exemple de genul „aerul (...) dur ca cimentul" sau „necesitatea de a introduce în plămâni acest beton lichid"), Barańczak infuzează o puternică energie sinestezică imaginilor, astfel încât nu cadrele exterioare eroului liric interesează întâi de toate, ci felul în care acestea *îl ating*, nivelul de confruntare al senzorialităţii hiperactive cu mediul catastrofic, de acută claustrare:

> Aerul pe care toți îl respirăm,/ Aerul care pe toți ne înăbușă/ (...) Încărcat de suspinele renunțării, de gemete/ de iubire, de oftaturile adânci ale celor care dorm,/ de cântece de beție, de țipătul nou-născutului,/ de șoapta rugăciunii, de urletul celui lovit/ cu bastonul (...), de izul mâncării prăjite, al spermei, alcoolului, lactobarului, stației de benzină,/ transpirației, cernelii tipografice, măcelăriei,/ liliacului, cloroformului, lizolului, asfaltului,/ de lumina neoanelor, de întunericul carcerelor, de foșnetul ziarelor... (*Hymn poranny*/ Imnul dimineții).

Centru focalizator-iradiant al unor forţe malefice, răul politic contaminează întreg mediul social; o stare de spirit apăsătoare, calcifiantă stăpâneşte tentacular spaţiul de vieţuire al individului.

Un amănunt extrem de interesant este felul cum se prezintă protagonistul

BDD-A27159 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

versurilor lui Barańczak în ipostaza de cititor, oferind un diagnostic demobilizator al repertoriului de lectură aflat la dispoziția omului obișnuit, în Polonia din timpul guvernării lui Gierek. Obsedat, ca și Pan Cogito, de ideea de adevăr și dreptate, N.N. nu găsește în corpusul de texte aflat la îndemână un univers compensator față de contextul socio-cultural în care își duce existența. În poezia *N.N. rzuca w przestrzeń naiwne pytania* (N.N. emite în eter întrebări naive), el supune unui interogatoriu de conștiință producătorii și furnizorii de discursuri jurnalistice și informaționale (crainicul de la buletinul de știri, gazetarul, informatorul organului de stat represiv), animați în acțiunile lor de ambiția împlinirii profesionale, interpelându-i indirect cu privire la conținuturile artificiale și grandilocvente livrate zilnic publicului „cooperant": „la ce te gândești,/ tu, cel din spatele ecranului și-al foii de hârtie/ de pe care ne citești veștile bune, tocmai promovat/ în funcție? Crezi ceea ce spui? Chiar nu-ți mai amintești/ adevărurile de acum doi, trei, cinci/ ani? Se putea să arunci acele foi?/ Nu le-ai dosit pe undeva ca amintire?/ Citește-le în timpul liber./ Te vor distra.".

Apostrofele ce străbat poezia conferă ultimelor versuri un caracter dramatic marcat, atunci când, într-o ultimă tentativă de a-i determina pe „interlocutorii" săi să-și reconsidere idealul moral și estetic, N.N. aproape că îi somează – prin forța argumentării inductive – la contemplare a propriei vieți în raport cu sinele și cu ceilalți: „Poți, cu toate acestea, să bați la mașină continuu,/ înregistrând impecabil nume și date?/ Cu aceleași degete care/ duc la gură felia de pâine cu unt, iar seara mângâie/ trupul soției? Și niciodată nu tresari în noapte/ năduşit de o transpirație rece?" *N.N. rzuca w przestrzeń naiwne pytania*/ N.N. emite în eter întrebări naive).

De fapt, în întreg volumul *Respirație artificială* nu există indicii legate de lecturile literare ale protagonistului sau de referințe textuale în varianta lor „plastică", ci doar la receptarea dezaprobatoare, profund critică sau ironică a discursului ziaristic și publicitar, unul încătușat la nivelul generalităților, al exprimărilor clișeizate, sloganurilor triumfaliste, formulelor obosite de frumusețe lingvistice și denudate de orice urmă de sens.

N.N. luptă cu sine însuși, încearcă să-și „ordoneze" viața și spiritul angoasat într-o realitate pe care refuză să și-o asume și care încetul cu încetul îl anihilează. Senzația de vid, aceea că existența lui s-a golit de conținut la jumătatea drumului, că este lipsită de fond și fermitate, conduce la afirmarea agresivă a unei morale a renunțării, căreia tot el i se opune printr-un soi de „pesimism activ" ce îmbracă uneori o notă de protest, de sarcasm amar sau de satiră social-istorică violentă). Neautenticul și denaturările pe care le surprinde la fiecare pas, dar și propriile deziluzii și frustrări determină progresiva disperare în care se închide sufletul lui

BDD-A27159 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

N.N., concentrarea exclusiv asupra conştiinţei „crucifixului purtat înlăuntru”:

> Poți să te trezești brusc și să simți că încă/ mai ești: între prânzul de familie/ și ședința de partid, între învelitoarea-cearșaf/ a jurnalului pe care-l scrii noaptea și învelitoarea-plapumă a jurnalului/ pe care-l cumperi dimineața devreme; între mâna ta cea dreaptă, care/ lovește cu pumnul în masă, și cea stângă, care se ridică, ca și cum ar fi trasă de sfori, să voteze „pentru”; între cele două brațe/ ale crucifixului pe care îl porți neobosit/ în propriul trup (*N.N. rozważa treść słowa „pomiędzy”*/ N.N. descifrează sensul cuvântului „*între*”).

*
* *

Analiza unor moduri diferite de a imagina inserţia individualităţii creatoare în realitatea poemului a oferit posibilitatea unei înţelegeri mai profunde a fenomenului *obiectivării lirice* prin voinţa autorului, care transferă vocea textului unei identităţi străine, precum şi realizarea unui „portret” psihologic al fiecăruia dintre personaje.

Astfel, Pan Cogito se încadrează perfect în profilul individual de tip clasic, ba mai mult, al unui clasic imperturbabil, al unui misionar laic care predică insistent imperativul valorilor clasice. Spirit generos şi tolerant, cugetat şi calm (rezultat al maturizării depline), el este înzestrat cu o vigilenţă lucidă şi un intelect viu ce-i permite să ajungă la universalitate şi să parcurgă până la capăt itinerarul preocupărilor sale. Toleranţa intelectuală, distanţa ironică, simpatia cordială a atitudinii facilitează o înţelegere elevată a vieţii, istoriei, întrebărilor esenţiale şi eterne ale omului.

Din pricina împrejurărilor de viaţă convulsionate, sugerând absurditatea istoriei ca realitate imediată, N.N. pare să nu fi ajuns la deplina sa dezvoltare, viaţa înfăţişându-i-se de la început ca o absurditate. Contestatar şi sceptic de serviciu al epocii sale, el îşi adjudecă o perspectivă distant-implicată în raport cu lumea percepută într-o lumină cenuşie, deloc dătătoare de speranţă, care favorizează expectativa dezgustată şi izolarea. N.N. este un simbol al inaderenţei la real, un exponent al vulnerabilităţii organice şi al rezistenţei morale, opunându-se cu toată fiinţa iraţionalului, rigidităţilor pur ideologice, laşităţii conştiinţelor aservite, triumfalismului potenţat politic (iluziilor, miturilor bazate pe surogate, spectacolului şi senzaţionalului ieftin), manipulării gustului şi a ideilor în ultimă instanţă. Eroul lui Barańczak reprezintă întruchiparea individualităţii anonime, a omului-masă care nu se mai poate abstrage din formele sociale şi evenimentele (în general publice) ale prezentului, din temporalitatea imediată şi corozivă a vieţii.

BDD-A27159 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)

Bibliografie

Barańczak, Stanisław, *Wiersze zebrane*, Wydawnictwo a5, Cracovia, 2006

Barańczak, Stanisław, *Uciekinier z Utopii: o poezji Zbigniewa Herberta*, Tow. Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław, 1994

Bodiștean, Florica, *Poetica genurilor literare*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, Institutul European, Iași, 2009

Duda, Gabriela, *Analiza textului literar*, Humanitas Educațional, București, 2000

Dudek, Jolanta, *Granice wyobraźni granice słowa. Studia z literatury porównawczej XX wieku*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia, 2008

Dźwinel, K., *Kilka uwag o komunikacyjnych aspektach ironii w poezji Stanisława Barańczaka*, în: „Tematy i Konteksty", 3(8)/ 2013

Geambașu, Constantin, *Pan Cogito sau fuga de utopie*, în Constantin Geambașu, *Texte și contexte: incursiuni critice în literatura polonă*, EUB, București, 2009

Ghinzburg, Lidia I., *O lirike*, «Sovetskij pisatel'», Moscova-Leningrad, 1964

Herbert, Zbigniew, *Pan Cogito*, traducere din limba polonă de Constantin Geambașu, Editura Paideia, București, 2008

Kozaczewski, Jakub, *Polska tradycja literacka w poetyce Nowej Fali. O poezji S. Barańczaka, J. Kornhausera, R. Krynickiego i A. Zagajewskiego*, Wyd. Naukowe Akad. Pedagogicznej, Cracovia, 2004

Szulc-Packaleń, M.A., *Pokolenie '68. Studium poezji polskiej lat siedemdziesiątych*, IBL, Varșovia, 1997

Vianu, Tudor, *Filosofie și poezie*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971

Workowski, Adam, *Maska i tożsamość. Związek Pana Cogito i Zbigniewa Herberta*, în: *„Pojęcia kiełkujące z rzeczy". Filozoficzne inspiracje twórczości Zbigniewa Herberta*, red. J. M. Ruszar, Cracovia, 2010. Web. http://literat. ug.edu.pl/herbert/Maska.pdf [20/05/16]

Wspomnienia o Z. Herbercie. Web. http://www.3net.pl/herbert/wspomnie-nia.html [08/06/16]

BDD-A27159 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:44 UTC)